

EGY HARANG MESÉI

Krúdy *Purgatórium*áról. Applikáció¹ és önmegértés

A Krúdy *Szindbád*-regényének recepciótörténetével szembesülő olvasó ma is igaznak érezheti azt a megállapítást, mely szerint: „A magyar regényirodalom egyik legkülönösebb könyve a *Purgatórium*, éppen ezért nehezen lehet megmagyarázni azt az érdektelenséget, amely mindmáig kíséri.”²

Ahogy a novellák esetében Szindbád alakmás voltára, úgy az egyes értelmezések³ általában a regény kapcsán is felhívják a figyelmet a mű életrajzi jellegére: a *Purgatóriumban* Krúdy 1929-es szanatóriumi élményeit dolgozza fel. Naplójegyzeteinek⁴ regényi párhuzamai, annak (kiváltképp az utolsó oldalak) vallomásos jellege alapján az ún. „életrajzi ihletettség” tagadhatatlan. Ha azonban a regényt poétikai alakzatként

*A szövegbeli visszautalások az ItK 2000, 3–4. számában *A lét vándora (Krúdy Szindbádjáról)* címmel megjelent írásra vonatkoznak.

¹ P. Ricoeur „a referencia szókészletét elhagyva” veszi át H. G. Gadamer-től az alkalmazás (application) terminust, melyet ő elsajátításnak (appropriation) nevez, s hasonló értelemben beszél „arról a hermeneutikus ívről, amely az életből indul ki, áthatol az irodalmi művön, majd visszatér az élethez.” Ez az ív pedig egyben azt az utat írja le, melyet – úgy vélem – a Krúdy-regény szövegének szubjektuma bejár. Vö., Paul RICOEUR, *A szöveg világa és az olvasó világa = Narratívák 2*, szerk. THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, 1998, 10.

² BORI Imre, *Krúdy Gyula*, Újvidék, 1978, 241.

³ Nagyszámú hivatkozást a fent mondottak természetesen nem tesznek lehetővé, de lásd pl. CZÉRE Béla, *Krúdy Gyula*, Bp., 1987, 292. („*A Zöld Ász* és a *Purgatórium* [...] a szenvedés regényei: bennük az 1929-es idegösszeroppanás nyomasztó élményét dolgozza fel Krúdy.”); BORI Imre, *i. m.*, 240. („*Purgatórium* című regényében [...] Szindbádot azonosítja önmagával.”); KOZMA Dezső, *Krúdy Gyula postakocsiján*, Kolozsvár-Napoca, 1981, 62. (K. D. szerint alakmás és író közé azért nem lehet egyenlőségi jelet tenni, mert „az alakmások más-más mértékben fejezik ki az írói személyességet.”)

⁴ Részletet közöl: SZABÓ Ede, *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., 1970, 220.

értelmezzük, olyan utasítások együtteseként állítjuk, melyeket az olvasó végrehajt,⁵ akkor a vázolt kettős horizont életrajz és alkotás (sokat vitatott) egymáshoz való viszonyának kérdését veti fel. A válaszkeresésben irányadónak tarthatjuk egy közelmúltban megjelent Dante-monográfia Giuseppe Mazzotta írta életrajzi fejezetét.

Mazzotta Dante korábbi biográfusainak írásait áttekintve teszi fel a kérdést, vajon valóban van-e megfelelés az élet és a mű között. Majd arra hívja fel a figyelmet, hogy számos olyan élmény, hatás ér(het)te Dantét, mely későbbi írásaiban nem vagy alig érintve jelenik meg: így például IX. Gergely pápa és Anjou Károly 1273-as firenzei találkozója, melynek célja a két firenzei párt kibékítése volt. „De ki volna megmondhatója, hogy a békekötés rituáléjának látványossága mennyiben formálta (ha egyáltalán formálta) Dante képzeletét a *Purgatórium* vagy a *Paradicsom* – mint a béke és játék látomása – csúcspontjának pompájában. Ki volna megmondhatója, vajon nem annak az ünnepségnek a forgatagában érezte-e meg költői elhivatottságát.”⁶

Ahogy az élménysík műbeli jelenlétéről nem adhatunk számot kielégítő pontossággal, úgy a *Purgatórium* életrajzi vonatkozásai sem magyarázhatók a párhuzamosság elve alapján: a mű belvilágában poétikai alakzatként tétéleződnek, s mint ilyenek, interpretációra szólítanak fel. Az élményanyaghoz fűződő referencialitás ezáltal megszűnik, s a referenciát megvalósítani az olvasásnak mint értelmezésnek lesz a feladata.⁷ Úgy tűnik tehát, hogy a feltett kérdés implikálta válasz fikció és valóság horizontjába helyeződik át.⁸ Az pedig, hogy a regénybeli történet fikcionális volta, elszakadása

⁵ Iser olvasás- és Jauss befogadásméletének közös kiindulópontja, hogy a szöveg csak szöveg és olvasó interakciójában válik művé. A két elmélet összeegyeztetéséhez lásd Paul RICOEUR, *A szöveg világa és az olvasó világa = Narratívák 2. i. m.*, 9–41.

⁶ Giuseppe MAZZOTTA, *Life of Dante = The Cambridge Companion to Dante*, szerk. Rachel JACOFF, 1993 (reprintben 1994. 1995), Cambridge University Press, 2–5. Az idézet saját fordítás. „But who can say the extent to which, if at all, this spectacular experience of the ritual of peace shaped his imagination of pageantry at the top of *Purgatorio* or of *Paradiso* as the vision of peace and play? Who can say whether or not it was in the middle of that feast that he discovered his vocation to be a poet.” (5. o.)

⁷ Vö. Paul RICOEUR, *Mi a szöveg = Uő., Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 1999, 13.

⁸ Vö. „Márpedig a fikcionális szöveg nagyon sok azonosítható realitásfragmentumot tartalmaz, amelyek a szöveget környező szocio-kulturális világ és a szöveget megelőző irodalom szelekciójával kerülnek bele. Ennyiben tehát a fikcionális szövegben egy világosan felismerhető világ tér vissza, mely azonban magán viseli a fikcionális jegyét. E világ tehát zárójelbe van téve, hogy tudtunkra adja: az ábrázolt világ nem egy adott világ, csak úgy kell érteni, mintha az lenne. [...] A fikcionális felismertetésében lesz az irodalmi szöveg által szerveződő világban minden Mintha [*Als-Ob*]. A zárójelbe tétel azt jelzi, hogy az ábrázolt világhoz fűződő minden természetes beállítódásunk felfüggesztendő. Ennek következtében az ábrázolt világ nem is öncélúan tér vissza, s nem is merül ki egy olyan világ jelölésében, mely már előtte adva volt.” (Wolfgang ISER, *A fikcionálás aktusai = Az irodalom elméletei IV*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, 1997, 70.)

a referenciától a narráció metanyelvi kitérőinek is központi témája,⁹ hermeneutikai értelemben mintegy „előírja” a felvetett értelmezési szempontot.

Így a *Purgatórium* életrajzi közelítése annak minden biografikus vonatkozása ellenére sem vezethet a regény interpretációjához: „Szindbád élettörténetének egyik részletét *mesélgetve*”¹⁰ kezdi a történetet. Az elbeszélés eleve feltételezi a képzelte hallgató jelenlétét: az elbeszélte történet, mint írott mű, vonatkoztatási pontját az olvasásban nyeri el. Ezt bizonyítja az olyan szövegrészek jelenléte is, melyek az élőbeszéd akusztikusságához közelítve az intonáció jelentéshordozó potenciálját az olvasásban az aktív befogadásra ruházzák: „[János néni] például a szerelmet is komolyan, sőt életre-halálra fogta fel gondolataiban. Bizonyára így mondta magában:

– Szerelem.”¹¹

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Krúdy (illetve a regényben az elbeszélő) szanatóriumbeli élményei annak a „(még) el-nem-mesélt” történetnek a részét képezik, mely olyan valós történetnek az irányába halad, amelyet „a szubjektum vállal és személyes azonossága alkotórészének tekint. Ennek a személyes azonosságának a keresése biztosítja a kontinuitást a potenciális vagy inchoatív történet és a felelősen vállalt és elmondott történet között.”¹² A történet tehát a regényben nem eleve adott, amit az elbeszélő mintegy felidéz, reprodukál, hanem lépésről lépésre alakul, *létrejön* a szövegben. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a *Purgatóriumot* olvashatjuk az identitáskeresés¹³ regényeként. Az persze egyelőre kérdés marad, hogy az én klasszikus modernséghez kapcsolható egységéről, ennek „megalkotásáról” beszélhetünk-e a *Purgatórium* kapcsán, vagy inkább akkor teszünk eleget a szöveg igényének, ha a regényben elbeszélte folyamatot az önintegritás felbomlásának későmodern paradigmája felől olvassuk. Ez esetben a történet többszöri újramondottságát úgy értelmezhetjük, mint az elbeszélő kísérletét arra, hogy tisztázza korábbi önmagához és a világhoz való viszonyát, ami ha nem is a szubjektum állandósuló karakteréhez, de az egy-én-iség valamiféle harmóniájához vezet, amikor is (elkülönbözöttségében) az én egy-én-ként jobban érzi magát, mint korábbi temporalitásaiban. Ez pedig végső soron világszerte kérdéseket implikál. Az identifikáció felőli olvasatot támogatja a regény mítoszi szála is: „A gyáva férfiak, akik eddig remegtek Szindbád karjától, kardjától, észbeli fölényességétől, megmagyarázhatatlan erkölcsseitől, kitapinthatatlan ravaszságától [...] a

⁹ Például: „Valamikor sűrűn megfordultam egy házban, amelynek kapubejárata fölött egy kalapácsos ember állott. Kovácműhely vagy hasonló lehetett a házban, ezt jelképezte a vasember.

(De most az én álmaimban az erő szimbólumaként jelentkezett.)” (KRÚDY Gyula, *Purgatórium* = Uő., *Szindbád I-II*, szerk. KOZOCSA Sándor, Bp., 1957, 410. Továbbiakban: *IH*. Az idézetek ebből a kiadásból valók.)

¹⁰ *Uo.*, 373.

¹¹ *Uo.*, 411.

¹² Paul RICOEUR, *A hármas mimézis* = Uő., *Válogatott...*, i. m., 290.

¹³ Az identitás- és önazonosság keresése kifejezéseket az önmegértés értelemben használom.

gyáva férfiak most kárörvendve mosolyognak, mikor tönkrement közülük a legkülönb, [...]. Alig élő emberroncs, a hajótörötnél is nyomorultabb lett Szindbád, mert a legdrágábbat, a tiszta esztétét vesztette el”,¹⁴ ami a mitikus gondolkodásban az Istentől elhagyottságot, az önazonosság megszűntét jelentette.¹⁵ A regény értelmezésének irányvonalát tehát e kettős kérdezős horizont jelöli ki.

A korábbi interpretációk az értelmezést két irányban feszítik ki.¹⁶ Czére Béla szerint „Krúdy humora talán [...] a *Purgatórium* lapjain ragyog a legderűsebb színekben, szellemes önironia csillog” benne.¹⁷ Az értelmezések másik végpontját Juhász Erzsébet képviseli legkövetkezősebben, amikor a zárlat kapcsán azt mondja, hogy „ezt a ‘svindlerséget’ a minden illúzióval, szecessziós játékoszással és excentrizmussal leszámolt Krúdy életszemléletének és világlátásának tekinthetjük, immár leplezetlen nihilizmusa szinonimájának tehát, a regény egészét pedig, az életmű végső akkordjaként a se megváltható életben, se megváltó halálban lényegében soha nem hívó író végső számadásának. Ennek az életérzésnek és világlátásnak minden önámítástól megtisztított művészi dokumentuma a *Purgatórium*.”¹⁸

¹⁴ *IH.*, 420.

¹⁵ A „hajótörötnél is nyomorultabb” kifejezés egy korábbi *Szindbád*-történetre, *A vadevezős megtérésére* utal, mely a regény önelve mellett a szövegköziség szintjén is lehetővé teszi a ciklusokban is erőteljesen jelen levő mitikus sík bekapcsolását az olvasatba. A mítosz itt természetesen nem az „eredeti” visszaidézését jelenti. (Vö. a ciklusokról mondottakkal:) „Az elbeszélhetőség kérdése foglalkoztatja tehát Krúdyt, amikor a mítoszhoz ilyen értelemben közelítve nem oksági elv alapján rajzol, hanem az egész valóságot, a megélt idő teljességét érzékeli, illetve tükrözi egy-egy állapotban.” A *Szindbád*-írások mítoszképzését körkörösség jellemzi. A (szövegbeli) jelkörnyezetből építi fel a „mítoszi” jelentést, melyet aztán új jelöltre vetít rá. A *Szindbád*-novellák kapcsán láthattuk, hogy ez mind a „régio” (pl. *A híd*on), mind az „egyéni eredet mítoszára” (pl. az *Iffjú évek*) igaz. Az első lépés azonban sokszor elmarad, a körkörösséget, a mitikus jelentésképzés európai tradícióban megszokott irányát mintegy megfordítva, s ezzel a mai olvasó számára a posztmodern tapasztalatot előlegezve. (Vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Esterházy Péter*, Pozsony, 1996, 221–222.) De míg az említett korábbi írásban az önmegnevezésről a formális narrátor tudósít, addig a *Purgatórium* elbeszélésmódja az önértelmezés művelését explicitte teszi.

¹⁶ Bár általában egyetértenek a tekintetben, hogy a *Purgatórium* egy megkeseredett ember regénye, s egyértelműen derűsnek a regény végkifejletét egyetlen értelmező sem tartja; a végkövetkeztetés tekintetében már polarizáltabb a recepció.

¹⁷ CZÉRE Béla, *i. m.*, 297. Kozma Dezső pedig a „belső egyensúlyát megtalálva” az életet újraálmódó hősről beszél. (K. D., *i. m.*, 62.)

¹⁸ (Juhász tehát a beteg Szindbád szólását – így a hőst és (itt) az első számú narrátort – azonosítja az íróval.) JUHÁSZ Erzsébet, *A Purgatórium című Szindbád-regény metaforikus jelentése*, Hung. Közl., 1986, 4, 327. Hasonló álláspontot képvisel Fábri Anna, aki szerint az „apró tárgyak merényletei”-nek „kegyetlen, szinte swifti humora” „elkeseredett szarkazmusa” „jól érzékelteti a Szindbád körüli világ eltorzulását.” Szindbád „végül is megérti, hogy ha nem akar elpusztulni, akkor félre kell tennie a büntudatot, a lényeg felé való törekvést, az őszinteséggel

A regény elején Szindbád „meglehetősen szárazon, mint egy statisztikai jelentést”¹⁹ kezdi el mesélni betegsége történetét. Az olvasó tehát azt várhatja, hogy Szindbád szanatóriumi napjainak tényszerű, a magánbeszéd követelményeinek megfelelő elbeszélését fogja hallani. Ez az előzetes várakozás azonban a narratíva több szintjén is cáfolódik. A beteg Szindbád elbeszéli múltját, történeteit, „– de főleg azokat a dolgokat, amelyek sohase történtek meg, csak tervbe” vette őket.²⁰ Így a megtörtént eseményekről a kitaláltakra tevődik át a hangsúly. A „valóságű elbeszélés” lehetősége tehát már a rákövetkező bekezdésben megkérdőjeleződik. A „mintha” szerkezet azonban nem korlátozódik a beteg Szindbád szólamára, aki szerint „a pincéből kardok csatogtatása hallatszott”, melyet a lelkéért folytatott angyalok–ördögök harcának vél. „Csak később derült ki”, hogy az intézet a pincét „valamely csatározó klub csatározó tagjainak adta bérbe, akik a pincében esténként kardvívóleckéiket tartották”.²¹ A történetmesélő Szindbád rendszeresen kommentálja, helyesbíti korábbi énjének gondolati reflexióit. Azonban az ő „objektivitása” is megkérdőjeleződik: élettörténetét *mesélgetve* bontja ki a regény történéssorát. Ha az ismétlődő motívumot – az elbeszélés gesztusát – mint szemantikai komplexumot²² feltételezzük,²³ akkor azt mondhatjuk, hogy az elbeszélő történet a regény belvilágában is mint értelmezett narratívum, mint fikció tételeződik. Alátámasztja ezt az is, hogy a beteg és az egészséges Szindbád közös tulajdonsága a belső, vagyis a megélt idő előtérbe helyezése a külső valósággal szemben: „Egy este – már nem tudom milyen este – mert egészséges koromban sem szoktam figyelni az egymásba folyó estékre [...]”. (Amit azért sem érez igaznak az olvasó, mert Szindbád épp az időt, gyógyulása történetét meséli el.) Mivel az elbeszélő, aki maga is kettőzött nézőpontot képvisel, egyben a történet főszereplője, a fentiek alapján elbeszélőként bevallottan is elfogult. A regényi narráció bizonytalanságára, többértelműségére jellemző,²⁴ hogy Szindbádot nem tarthatjuk elsődleges történetmondónak: harmadik személyű formális elbeszélő is jelen van, s éppen ő lesz, aki statisztikai jelen

való próbálkozásokat: újra, s önmaga számára is széppé kell hazudni az életet.” (FÁBRI Anna, *Ciprus és jegénye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben*, Bp., 1978, 107–108.) Hős és narrátor „személye” ily módon azonban nem különül el, s ennek következtében, bár a regényben az elbeszélés(szerkezet) is metaforizált, az értelmezés nem lép túl a történet szintjét, s a metonimikus folyamatok feltárásában lesz érdekelt.

¹⁹ *IH.*, 373.

²⁰ *Uo.*

²¹ *Uo.*, 374.

²² Vö. Olga FREIDENBERG, *Motívumok*, Bp., Helikon 1999, 1–2, 59.

²³ Vö. a beteg Szindbád múltjának történetei, „amelyek sohase történtek meg”.

²⁴ A korábbi értelmezések a narráció összetettségét az értelmezésben nem tekintik vonatkoztatási pontnak. Pl. Szauder József így fogalmaz: a *Purgatórium* „a nagybeteg Szindbád valóságait tartalmazza, első személyben.” (SZAUDER, *Szindbád Purgatóriuma = Tavaszi és őszi utazások*, Bp., 1980, 187.

téshez hasonlítja az első személyű elbeszélést, melynek „objektivitása”²⁵ hamar megcáfolódik. Viszonyítási pontként azonban a párbeszéd, vagyis látszólag nem értelmezett formában a többi szereplő nézőpontja is jelen van.

A formális narrátor azonosíthatóan három helyen jelenik meg: az elbeszélés elejét, majd az elbeszélés végét jelenti be, illetve a harmadik fejezet elején a történetmondó Szindbád intonációjának változásáról tudósít.²⁶ Olvasás közben azonban olyan szöveghelyekkel is találkozunk, melyek formailag a harmadik személyű narrátor nézőpontjának felelnek meg,²⁷ mintegy összemosva a külső és a belső nézőpont horizontjait. A *Purgatórium* tehát legalább kétszeresen újramesélt történet, s mint olyan, kezdőpontja is csak a végpont felől lesz értelmezhető.²⁸

Szindbád betegségének mibenlétéről, a beteg testi állapotáról az általános megjegyzéseken túl talán csak „a levágásra ítélt láb története” kapcsán értesülünk: „[A Madám] két végtelenbe nyújtott, sokat próbált, sokat szenvedett, csontig lesoványodott meztelen lábszáraim egyikén mutatta meg azt a helyet, ahol E. orvos lábát holnap délelőtt az orvosok levágják.”²⁹ Betegségének jellegéről azonban többször beszél: „Abban a furcsa betegségben voltam, amikor fizikai fájdalmat okoz a gondolkodás. [...] utáltam magam testi romlottságomért, lelki katasztrófámért, tökéletes megnyomorodásomért”.³⁰ S a regényben hamarosan egyértelműen a „lelki katasztrófa”, a „letargia” képei kapnak központi helyet – Szindbádot büntudat, lelkifurdalás gyötri. Úgy gondolja, a jelen szenvedése a múlt bűneinek következménye: „Ez a Sári fejébe vette, hogy nem hagy elpusztulni mind mélysegebbé váló letargiámban, amellyel a világ dolgai iránt viselkedtem, abban a kimondhatatlan bűbánatban, amely rám lomhult, hogy nem érdekelték más dolgok mint borzalmas vízióim. Szinte miséztem mindennap a borzalmas gondolatokkal, az elképzelt bűnökkel, amelyeket elkövettem, kínlódó lelkiismeretemmel, amely visszatükrözte az elképzelt bűnöknek hatását, a fordulásokat, álmatlanságokat, fétrengéseket. Nem, nem lehetett elhinni józan ésszel, hogy valami nagy bűnt ne

²⁵ A dolgozatban többször érintett külső-belső és objektív-szubjektív bináris kategóriáit a mai olvasó szívesen teszi idézőjelbe, vagy veszi a jelzett szó (pl. valóság) mellé oda nem értettnek. A hermeneutika az emberi közlés időbeliségét a dialogicitásban őrzi meg. Ennek értelmében az interpretációban képződő „horizont-összeolvadás” feltételezte interszubjektív viszony a saját és a megértett kapcsolódási pontja. Úgy tűnik, Krúdy *Szindbádja* az irodalomtörténet számára azért (is) bírhat különös jelentőséggel, mert egészében olvasva épp azt a folyamatot rögzíti, ahogy az érvényes kategória idézőjelbe kerül, majd történeti érdekelttségűvé válik.

²⁶ *IH.*, 373, 461, 378.

²⁷ Pl. „Meg kell adni, zavaros idő volt a beteg életében. A napnak huszonnégy órájából huszat rendszerint a másik világon töltött [...]” *Uo.*, 394.

²⁸ Így a regény a befogadás feltételeként eleve az újraolvasást, az értelmezésben a szöveg metaforikus rendjének előtérbe helyezését állítja. (Vö. Paul RICOEUR, *A hármas mimézis*, i. m., 280.)

²⁹ *IH.*, 407.

³⁰ (Például:) *Uo.*, 381, 393.

követtem volna el, amelyért most szenvedek.”³¹ Az idézett rész jól mutatja, hogyan forr össze a két narráció. A beteg Szindbád múltban elkövetett bűneiért szenved, melyeket a történetmondó Szindbád képzelteknek nevez. A szétválasztás azonban (ahogy a regény számos helyén) csak logikai úton lehetséges.

A valós emlék hiánya arra utal, hogy ha ténylegesen lefolyt eseményekről volna is szó, azok csak a személyes idő hiátusában történhettek, így a szenvedő alany (elő)történetének nem képezik részét: „Mégiscsak az a sejtelmem, hogy csinálhattam valamit azokban a napokban, amelyeknek történetére nem tudok visszaemlékezni, amely napok oly titokzatos homályba vesztek emlékezetemben, hogy bennük minden megtörténhetett”. A regény a történet „most-születését”, szövegbeli létrejöttét tematizálja: a történet sosem előre adott, legfeljebb az események, melyekből a történet a szövegben alkotódik meg (a *Purgatóriumban* hangsúlyosan annak újramondása, illetve olvasása során).

A lehetséges bűnök számbavételekor Szindbád különböző eshetőségekkel számol: „Igen, nagyon könnyen lehet, hogy ezekben az eszméletlen napokban legyilkoltam valakit, azok közül, akikre betegségem előtti időkben valamiért megharagudtam.”³² Máskor a múlt szerelemben elkövetett bűnei tételeződnek okként: „A beteg ember azal kínozta magát, hogy tulajdonképpen ezeknek a nőknek összefogott, egyesített, az eget komprimáltan ostromló átkozódása volt megindítója betegségének. [...] (A törvénykönyv tele van paragrafusokkal, valamelyik majd alkalmazható lesz Betegemberre, aki összetörtségében, megkínzottságában, tehetetlenségében valóban és komolyan bűnösnek érezte magát.)”³³ Az idézett rész azonban a harmadik személyű narrátor nézőpontjának felel meg. Az a narratív folyamat, ahogy a „beteg ember”-ből „Betegember” lesz, a tulajdonnévként álló szót emblematisztikus jelentéssel ruhazza fel. Ami tehát mégis a narratívumba kapcsolja a meg-nem-történt eseményt, az maga az „okozat”, a szenvedés ténye. Így válik a meg-nem-történt esemény a „(még)el-nem-mesélt” történet részévé az okkeresés, értelmezés során, amely aztán a történetmondás folyamatában olyan elbeszélésként konstituálódik, melyet az elbeszélő alany vállalt önazonosságáa alkotórészének tekint. Tehát a metonimikus oksági viszony egésze lesz metaforikusan olvasható.³⁴ Az így létrejövő önmegértés alanya azonban már nem azonosítható egyik, a műben kiemelt nézőponthoz tartozó narrátorral sem. Ertnyiben tehát Krúdy utolsó regénye túlmutat a klasszikus modern paradigmáján.

Így sem a történetmondó Szindbád, sem a formális elbeszélő narrációban szét nem váló reflexiója nem hitelteleníti a beteg Szindbád következtetését, miszerint bűn és betegség között oksági kapcsolat áll fenn. Ez a mitikus gyökerekre visszamenő gon-

³¹ *Uo.*, 418.

³² *Uo.*, 389.

³³ *Uo.*, 394.

³⁴ A trópusok közti ilyen fajta átjárhatóság lehetőségére Paul de Man is felhívja a figyelmet: „a trópusok inkább transzformációs rendszereket, semmint rácsozatot alkotnak”. (de MAN, *Az olvasás allegóriái*, Szeged, 1999, 89.)

dolkodásmód a regényben a babonában tárgyiasul: „Most már belátom, hogy nagyfokú elbizakodottság kellett az utóbbi megállapításhoz, de megint csak nem védekezhetek mással, mint a betegek másvilágias gondolkodásával, akik éppen úgy hisznek a jó és rossz orvosokban, mint gyógyszerekben és babonákban, az ápolónók csodatételében, a jobbulás titokzatos útjában, vagy a rosszabbodást jelentő álmatlan éjszakákban, mint például a házőrző kutya vonításában vagy a kuvikmadár megszólalásában, amely a közeli halálukat jelentené. Ezeknek a babonáknak a legmélyéről jött ez a különös érzés, amely napról napra erősödött bennem, hogy [...] a Madám szeret.”³⁵ Fikció és valóság, babona és realitás ismét csak egymásra vonatkozik, ezúttal a történetmondó Szindbád reflexiójában, mely egyben önreferenciális szöveg helyként is olvasható: „(Valószínűleg valamely regénykönyvben vagy még regényesebb vérbeli élettörténetben hallottam az ápolónő és betegek között kifejlődő életkapcsolódásról. Ha már ennyit szenvedtem, nem akartam kisebb lenni egy *regényhósnél*.)”³⁶ A regénybeli történet elszakadása a referenciától tehát a narráció metanyelvi kiterőinek is központi témája; az egymásra vonatkozás azonban nemcsak a megnyilatkozásban van jelen, hanem a narratív struktúrát is uralja: a hallott történet, az E. doktorról szóló anekdota Szindbád narrációjában, akárcsak a ciklusokban, elbeszélésének szerkesztési elve lesz.

A Madám, akiről Szindbád úgy gondolja, szerelmes belé, „új témával jött Zöldné látogatására”, és a beteg lábán mutatta meg azt a helyet, ahol E. orvos lábát holnap délelőtt az orvosok levágják: „Itt kell levágni [...] – ismételte a Madám”. „A maga kedvéért asszonyom, még ebbe is beleegyeznek – mondtam”. Két párhuzamosan futó megnyilatkozás sort épít tehát fel a narratív folyamat. Míg a Madám E. orvos lábáról beszél, addig Szindbád a kulcsárnő szavait a képzelt szerelem szempontjából értelmezi:

„Még egy éjszakai gondolatra való szót vetett oda a Madám:

Nagyon sajnálom szegényt, olyan türelmesen fekszik az ágyban, mint egy gyermek.” Az azonosított meg nem nevezése következtében a befogadó a mondatot teljes azonosításként, metaforaként olvassa, míg Szindbád a hiátust megszüntetve ismét hasonlattá nem teszi azt. A bekezdések szaggatottsága, a dikció is pontosan érezhetővé teszi a párhuzamosságot:

„Ezen aztán elgondolkozhattam egész éjszaka ...”

Vajon nekem szólt ez a megjegyzés?

Andalító gondolat volt azt hinni, hogy nekem szólt, és Zöldné hiába kínozott ezen az éjszakán, türelmes voltam, mint E. doktor a szobájában.

Másnap persze alig vártam az angyali Madám megérkezését, hogy hírt hallhassak a láb történetéről.”³⁷

³⁵ *IH.*, 405–406.

³⁶ *Uo.* (Kiem. tőlem: F. G.)

³⁷ *Uo.*, 406–408.

A narratívában kibomló metafora síkján Szindbád saját gyógyulása történetének folytatására kíváncsi; míg a feloldott azonosság arra figyelmezteti a befogadót, hogy Szindbád (ön)értelmezésének történetét olvassa.

A „valóságos élet” a *Szindbád*-történetekben realitás és fikció metszéspontját jelenti, a fent leírt módon. Szindbád tehát a gyógyulás útjára lép, amikor már „nemcsak a fantómokkal, a téboly jelenségeivel foglalkoz[ik] mag[á]ban, hanem érdekelni kezd[i] a valóságos élet”.³⁸ A regény világában valóságalappal bíró betéttörténetet úgy emeli az irodalmi közlés szintjére, hogy a két történeteszlál összemosisásával (képzelt szerelmi kalandja a Madámmal, illetve a beteg orvos „valós”, ámbar eleve mesélt története, melyeknek kapcsolódási pontja egyedül a láb), E. doktor históriáját is fikcionálja. Szindbád gyógyulásának története tehát valójában a címbe jelölt bejelentést³⁹ jóval megelőzve itt kezdődik:⁴⁰ „Napról napra kezdtem többet gondolkozni, nemcsak a megváltó halálon, hanem azon a lehetőségen is, hogy inkább megszökhessek [...]”.⁴¹

A belső menekülés után⁴² most valóságos szökéssel próbálkozna Szindbád, melyek regénybeli minősítése eleve ironikus. A cím ígérete ellenére (*János néni megjelenei*) János néni egyáltalán nem jelenik meg. Így a menekülési kísérletek is a belső történet síkján „esnek meg”. Innen Szindbád a szökés és a merénylet tematikája köré csoportosított önállóan is olvasható rövid történetei következnek, melyek kohézióját nem az oksági elv, hanem az ismétlődő szövegrészek, a belső egymásra vonatkozás adja (ahogy a fejezetek közt a metonimikus folyamatelvűség eddig sem feltétlenül volt elsődleges az olvasásban). A *Szindbád*-regény írásmódja így a ciklusokéval rokonítható.⁴³ A történet tehát nem az események logikájából, hanem a szövegrészek logikájából épül fel.

A gyógyítás csodáját, megmentését Szindbád „a verestől” várja, kinek megjelenése előtti vizitről így ad számot Szindbád: „Körülbelül úgy tartották bevonulásukat, mint egy bíróság, amely élet és halál kérdése felett dönt.”⁴⁴ Majd „a veres megjelenése”-kor : „Így ült a vádlott a tizek tanácsa vagy az inkvizíció elnöksége előtt, akik bűneit keresték. Ez a tanács testem bűneit keresgélte, mert büntudatom révén igenis rájöttem, hogy testileg sokat vétkeztem a fennálló erkölcsi törvények, de még a büntető törvénykönyv paragrafusai ellen is”.⁴⁵ Bűn és betegség szemiózis a gyógyulás folyamata szempontjából tehát már itt, a veres megjelenésekor összefonódik. Az orvos azonban részben cáfolja Szindbád várakozását, s arra figyelmezteti, hogy „még egy darab utat kell megtennie egészen magányosan. Nem ruházhatja át szenvedéseit senki-

³⁸ *Uo.*, 408.

³⁹ *A gyógyulás első napja*, *Uo.*, 458.

⁴⁰ Vö. CZÉRE Béla, *i. m.*, 297.

⁴¹ *IH.*, 410.

⁴² Vö. pl. a már idézett rész: „Zöldné hiába kínozott ezen az éjszakán [...]” (*Uo.*, 408.)

⁴³ Vö., FÁBRI Anna, *i. m.*, 105–106.

⁴⁴ *IH.*, 381.

⁴⁵ *Uo.*, 385.

re, mint ahogy titkon szeretné. Senki sem lesz bolond maga helyett meghalni vagy szenvedni, az ilyesmi az embernek egyéni teendője.”⁴⁶ Szindbád elismeri, „titkon azt gondoltam, hogy én a meghalás esetére valakit felkérek, hogy azt helyettem megtegye. Vállalja ezt az áldozatot. S titkon néhány hozzám közelálló szellem alakja suhant el előttem. De erről majd később beszélünk.”⁴⁷ A szöveg az újraolvasásban az olvasót mintegy az ismétlődő szövegrészhez irányítja: az éjjeli szekrény márványlapjával esett kalandról az *Apró tárgyak merénylete* című fejezetből értesülünk.

Szindbád a lélekharang három versét hallgatva elgondolkozik azon, hogy neki húzzák a lélekharangot: „ámde akárhogy volt az eset, akárhogy figuráltam ki akkori lelkiállapotom szerint a lélekharang és más harangok megszólalását [...] a harmadik versnél mindig összetett kézzel, mint egy megzavarodott, fölemelkedtem ágyamból”. A helyettesítő áldozat képzete Szindbád (harang)versértelmezésében jelenik meg: „Nyilván cserélni akartam a lélekharang szárnyán elszökő lélekkel”.⁴⁸ A történetbe tehát a harang is metaforikus szerepével lép be. Szindbád imára kulcsolt kézzel felemelkedik, s a szekrény márványlapjába veri a fejét, „aki mint szanatóriumi bútordarab ugyancsak ellenem szövetkezett.”⁴⁹ Sári doktornő kapcsán láthattuk, mit jelent ez az „ellenem szövetkezés”: „nem hagy[ni] elpusztulni” Szindbádöt „mind mélységesebbé váló” letargiájában, „amellyel a világ dolgai iránt” viseltetett. A szöveg metaforikus szintjén a szanatóriumi asztal márványalapja mintegy megakadályozza Szindbád helycseréjét a halottal, az élők sorában tartva őt. A regényben tehát elválik a gyógyítás és a gyógyulás folyamata: a beteg kétségek közt hanyódva hol élni, hol halni szeretne, s ez utóbbi lelkiállapota szerint értelmezi a valójában gyógyulására szövetkező orvosok, ápolók, „apró tárgyak” merényleteit ellene irányuló gonosztettként.⁵⁰ Így a gyógyítás feltétele a belső folyamat, a gyógyulás lesz. Ez jelenik meg a veres szavaiban tematizálva is: „Még egy darab utat kell megtennie egészen magányosan.”

Szindbád tehát „nem ruházhatja át szenvedéseit senkire”; az idézett rész bűnbánatmotívuma a megváltás kérdésköréhez kapcsol vissza: „Igaz, hogy vallásom szerint imádkozhattam volna akár fekvé is, nem fölemelkedve, mert hiszen a mi vallásunkban a lelki bűnbánat többért kárpótol mint a fölfeszítés.” Így a lélekharang tulajdonképpen a pap megérkezését „harangozza be”, a test orvosa után a lélekét. Cipész, az elmeorvos, nem tudja meggyógyítani Szindbádöt: a szöveg az emberi létet mintegy transzcendálva állítja, nem szűkíti test és tudat kettősségére. A cím határozatlan névelője azonban arra figyelmeztet, hogy a megváltás csak a személyes sorson keresztül, a megalkotott élettörténetben realizálódhat; az elmesélés tehát feltételezi a reflektáltságot. Ez azonban szükségszerűen csak a történetmondó Szindbád vállalta elbeszélésre

⁴⁶ *Uo.*, 388.

⁴⁷ *Uo.*

⁴⁸ *Uo.*, 441.

⁴⁹ *Uo.*, 442.

⁵⁰ Még a Szindbád elbeszélésében következetesen negatívan megjelenített doktor Cipészt sem érheti vád e tekintetben: lásd pl. 386.

igaz, a „(még) el nem mesélt” történet eseményeire nem. A beteg ugyan a papért ismét csak Pista bácsit küldi, ami a korábbi „menekülési kísérletekkel”⁵¹ teremtene folytonosságot, a végeredmény tekintetében hasonló elvárásokat keltve az olvasóban. Itt azonban nem a beteg „ravaszágáról”, újabb fantazmagóriáiról van szó: „amikor erőm és az emberek, de még az élettelen tárgyak is elhagytak abban a nagy lelki betegségben, amelyek magyarázatát még ma sem tudom [...] ösztönszerűleg T. római katolikus káplán neve jutott eszembe”.⁵² Azt is mondhatnánk, hogy bűn és betegség közt feltételezett oksági kapcsolat teológiaivá válik,⁵³ ha a regény ironiája nem figyelmeztetne arra, hogy a szöveget át- meg átszövő keresztény emblematika nem azonosítható *egyértelműen* a katolikus-keresztény tanítás, vagy akár a regény szövegében is jelen levő népi hitvilág „paradigmája” mentén

Szindbád „lelki vigasztalást” kér T. káplán úrtól, „miután azt már sem” magában, „sem a közhasználatban levő imakönyvekben nem” találhatja meg. A pap „fehérben és pirosban lépett be az ajtón, mint a megváltás”. A fehér és a piros a Nagypéntek színe a katolikus liturgiában. Mivel itt már a betegség fiziológiai oldala egyértelműen háttérbe szorul, azt mondhatjuk, hogy a gyógyításhoz képest a gyógyulás, vagyis a belső folyamat elsődlegesként tételeződik. Szindbád a vereség után T. káplán alakját is mitikussá növeli: „T. tisztelendő úr – mint később kiderült – még az egyházjognak is doktora volt, aki ismerte a legmodernebb tudományokat, de a hajdani ördögűzéseket, középkori szokásokat is”.⁵⁴ Az ismétlődő szövegrész a két alakot, a tisztelendőt és a verest, rögtön a pap megjelenésekor egymásra vonatkoztatja.

A káplán külseje⁵⁵ színész szülei múltját idézi fel Szindbádban, s tudatában a képzelt személycseré révén megindul a szerepjáték,⁵⁶ melyet a regény szövege később tematizál,⁵⁷ miután azt az olvasó a narratív folyamatban már felismerte. Szindbád tehát újból „ravaszodik”, szerepet játszik, ami a regény tanúsága szerint része, de nem végpontja az önazonosság keresésének. Az „én” keresése szükségképpen feltételezi az elhasonulást az „én”-től.⁵⁸ Szindbád azzal a felismeréssel zárja szerepjátékát a pappal,

⁵¹ Vö. pl. János néni vagy Retyezáti esetével.

⁵² *Uo.*, 443.

⁵³ Az archaikus ember gondolkodását jellemző vonatkozás (vö. VERMES Géza, *A zsidó Jézus*, Bp., 1995, 78–84.). Ez a gondolkodásmód, világlátás a regényben elsősorban a babonában tárgyiasul.

⁵⁴ *IH.*, 445.

⁵⁵ „bajos, romantikus, szőkésbarna, világos szemű fiatalember volt”

⁵⁶ „elég volt ennyi is, hogy az ifjú papban felfedezem a romantikát, a másvilágiasságot, magasabb gondolatot, amely esetleg az égbe visz”

⁵⁷ „gondoltam magamban a betegek ravaszságával, akik mindenféle előnyökre akarnak szert tenni anélkül, hogy a maguk színészi szerepéből engednének” *Uo.*, 447. Kiem.: F. G.

⁵⁸ A regény szövege itt többszöri utalás (menny–pokol) után most szövegszerű kapcsolatot létesít a címmel („talán a pokol helyett a tisztító helyre juthatnék”), ezért a purgatórium mint

hogy „a lelkiatya [...] méltán lehetett elégedetlen előbbi viselkedésemmel [...] Valóban nem így kezdődik az igazi töredelem. [...] De mit kell tenni, mit tegyek én szerencsétlen, hogy mostani lelkiállapotomból kimenekülhessek?”⁵⁹ „Az ifjú lelkiatya [...] tekintetében, kék, hamukék, nyugodt tekintetében ekkor különös fényt fedeztem fel.

Nem mertem nyomban hinni a szememnek, mert a fény, amely a lélek*doktor* szeméből véletlenül rám sugárzott: egy másik, most már mind ritkábban látott szempár fényével volt egyenlő. Mégpedig a veres *doktor*éval, testi orvosoméval, akiről már olvashattunk ezeken a lapokon.”⁶⁰

Az írott szöveg önmaga szerkezetére figyelmeztet. Az epizód szerkezetileg is *A veres megjelenése* című fejezetet idézi (az orvos mitizált alakjának bemutatása, a tárgyalás, a szem kisugárzása majd a „Lehet [-e élnem]?”), illetve a „Tehát volna még isteni irgalom a számomra?” kérdések, végül a biztató válasz); itt pedig a két „orvost” a regény a korábbi allúziók után szövegszerűen is azonosként nevezi meg.

A káplán a Miatyánkot, „a világ fennállása óta legszebb költeményt” mondja el háromszor Szindbáddal, mely a lélekkharang három versszakára rímel, de már nem a mással (korábban valamely halottal szeretett volna helyet cserélni Szindbád), hanem az önmagával való azonosság jegyében: „Pax vobis!”.⁶¹ A pap Jézus feltámadás utáni köszöntésével búcsúzik; így azt mondhatjuk, hogy a mű metaforikus szintjén a pap betöltötte azt a várankozást, melyet ruhája, a nagypénteki liturgia színei ígértek: Szindbád (a korábbi ciklusra rímelve) „feltámadt”, vagyis gyógyultnak (ha a fenti értelemben meggyógyítottak még nem is) tekinthető azelőtt, hogy a motívum tematizálva is megjelenne *A gyógyulás első napja* című fejezetben. Ebben az értelemben a regény vége tekinthető formális zárlatnak.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a formálisnak tekinthető zárlat ne járulna hozzá jelentősen a regény értelemvilágának kitágulásához. Szindbád a „Mit jelent az, ami velem történt?” kérdést az után teszi fel, hogy a veres „hivatalosan” is gyógyultnak nyilvánítja. A *Purgatórium* szövege autoreflexív módon is közli olvashatóságának feltételét. Szindbád a vele történeteket elmesélve ad választ a „mit jelent?” kérdésre. Erre utal a *Kaland a vörösszemű emberrel* című fejezetben a beteg Szindbád által többször feltett s megválaszolni próbált kérdés is: „Vajon kihez hasonlítottam [...]?” Az elbeszélő a hasonlóságot (metaforát) adja meg, mint a szövegszerveződés elvét.⁶²

Az elbeszélés befejezését a következő fejezet elején jelenti be a formális elbeszélő, jelenlétével mintegy eltávolítva magát Szindbád reflexiójától: „Részvét nincs, uraim – mondotta Szindbád, midőn története befejezéséhez közeledett – Aki meg akar

hely nem azonosítható a szanatóriummal. Inkább belső, lelki-tudati folyamatokról beszélhetünk. *Uo.*, 446.

⁵⁹ *Uo.*, 449.

⁶⁰ *Uo.*, 449–450. (Kiemelés tőlem: F. G.)

⁶¹ *Uo.*, 450.

⁶² A regényszerkezet metaforizálódását Krúdy regényeiben tágabb irodalomtörténeti összefüggésben vizsgálja KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A zavarbaejtő elbeszélés, i. m.*, 75–79.

halni, az haljon meg, mondja a mindennapi emberi érzelem, visszatartani senkit sem lehet a haláltól annál több lehet az élőknek a levegőből [...]”.⁶³ Kérdés marad azonban, hogy a narráció implikálta ellentétet a „szétcsúszás” alakzataként kell értelmeznünk, vagy kínál a regény olyan vonatkoztatási pontot, mely a kizáró ellentétet feloldja, a két állítást egyidejűleg érvényesnek, egyik kijelentést a másikkal mintegy együttolvas(and/hat)ónak fogadva el. Továbbá az, hogyan értelmezhető a veres regényt záró „komoly hangon” elmondott szavai: „Hanem azt a papot, aki magánál volt, se mulassza el felkeresni. Ő állapította meg először, hogy életereje visszatért, már kacsingat a mennyország felé. *Hazudik*, mint minden élő ember.”⁶⁴

A regény első lapján a *hazugság* a történetmondás, elbeszélés szinonimájaként tételeződött. Mivel a regény a fentiek alapján olvasható az önazonosság-keresés regényeként, a mű végén a „hazudik, mint minden ember” legalább kettős értelmet nyer. A formába öntés, fikcionálás, az én önmegértésre tett kísérlete értelemben egyértelműen pozitív. Így a *Purgatórium* tétje az elbeszélés alanya számára a hogylét kérdésén messze túlmutat: amennyiben a regény tere a narráció szubjektumának belső tereként tételeződik az önmegértésben, az a lét maga. Ezért a veres már idézett szavai („Nem ruházhatja át szenvedéseit senkire, mint ahogy titkon szeretné. Senki sem lesz bolond maga helyett meghalni vagy szenvedni, az ilyesmi az embernek egyéni teendője.”) is olvashatók önreferenciális metaforaként: a személyes lét vállalásának feltétele a regény tanúsága szerint a reflexió, az önazonosság megalkotása a történetmondásban.

Mivel azonban a regény elején az „igazmondás” és a „hazugság” egymásbaolvadó horizontjai nemcsak az elbeszélés feltételeként, de a kettő egymás antonimájaként is áll, az így létrejövő feszültség a megalkotott elbeszélés végpontjától az olvasót a történetmondás kezdőpontjához utalja vissza.

Szindbád észreveszi az „elmeorvos” Cipész „tetszését” „hazugságai fölött”, s „állandóan hazudozni” kezd, hogy ellenségeit ilyenformán lefegyverezze.⁶⁵ A kezelési mód szindbádi kritikája a befogadó figyelmét az orvosra tereli. „A cselekés mindig »másokkal« való cselekvés: az *interakció* egyként öltheti az együttműködés, a versengés és a harc formáját.”⁶⁶ Jóllehet Szindbád és az orvosok cselekvéssora ellentétes irányultságú, a végkifejlet a hős sorsának jobbra fordulása lesz. A regénynek az idézett résszel összeolvasható szöveghelyeit⁶⁷ figyelembe véve az is nyilvánvalóvá válik, hogy a *Purgatórium* egészét tekintve a fenti kritika nem a doktor szakmai kompetenciájára lesz vonatkozatható. CipésZRől a második bekezdésben a következő leírást olvassuk: „egy különben sem szimpatikus külsejű, a polgári arcvonásait hóhéreképűvé

⁶³ *IH.*, 461.

⁶⁴ *Uo.*, 471. Kiemelés tőlem: F. G.

⁶⁵ *Uo.*, 373.

⁶⁶ Paul RICOEUR, *A hármas mimézis*, i. m., 260.

⁶⁷ „Később azt mondták, hogy ilyen szűráshoz rendkívüli kézügyesség szükségeltetik, mert hiba esetén a helyszínen maradhat a páciens. Meg kell adni doktor Cipésznek, hogy hiba nélkül döfött a műszerével – az orvosi gyülekezet meg volt elégedve működésével”. (*IH.*, 386.)

maszkírozott elmeorvos”, ami több szempontból is figyelmet érdemel. A maszkírozás célja általában az elkendőzés, a valamit elleplezés; így az, hogy figyelmét épp Szindbád hazugságai keltik fel (mint az igazmondás ellentettje), a szöveg nyelvi megvalósulásának síkján eleve motivált. Mivel az elmeorvos polgári arcvonásait transzfigurálja hóhérképűvé, az egyben az erőszakos elmúlást is szimbolizáló hóhér mintegy a polgári helyébe lép, mely így elmúltként értelmeződik. Ez alapján úgy tűnik, a *Purgatórium* személyes létre vonatkozó kérdései történelmi-társadalmi vonatkozottságot nyernek. Mivel a cselekvés a társadalomtól nem választható el, Szindbád gyógyulni nem akarásában (mint az együttműködés hiánya, mely elsősorban épp doktor Cipészre vonatkozik, a külsejében elmúlt századok orvosait idéző veresre nem) a regény társadalomkritikája implikálódik. Talán nem tévedünk nagyot, ha a regényi utalást a polgári kultúra erőszakos megszüntetésére a „volt egy másik Magyarországnak”⁶⁸ tükrében, s egyben Krúdy háború- és erőszakellenességének megnyilvánulása-ként értelmezzük.⁶⁹ A történelmi korszakra vonatkozottságában tehát a hazugság negatív jelentést kap. Kérdés marad azonban, hogy a regény belvilágát tekintve milyen formát ölt ez a regény első lapján pusztán a *metaforában kibomló, de ki nem fejtett* társadalomkritika.

Az első vonatkozó szövegrészt a harmadik, *A halálvágy*⁷⁰ című fejezetben találjuk. A narratív folytonosságot az előző fejezettel az álom motívuma teremti meg: a pokrócokba göngyölt „múmia aludt” és „szépeket álmodott”. „Minden álmokon túltett azonban egy álom, amely a halálesetet érintette. [...] a halált, mely úgy jelent meg a pokrócban, mint aki végeredményesen rendet fog teremteni az összes zűrzavaros érzések között.” Szindbád meditációja a halálról⁷¹ egy korábban idézett szövegrésszel⁷² hoz létre intratextuális kapcsolatot, melynek eredményeképp az újraolvasásban Szindbád reflexiói a transzcendens narratíva mellett egy másik szemiózisba is bekapcsolódnak. Az „át nem ruházható szenvedés” tükrében – a fentiek alapján – a halál mint új élet a „lélekarang *verseivel*” kezdődik, azaz „az összes zűrzavaros érzések között” a regény megírása fog „rendet teremteni”.

⁶⁸ Vö. a dolgozat mottójával. „Egy hang ilyenkor azt mondta neki, hogy mégis dolga van ezen az érthetetlen világi versenyen. ‘Jelet kell hagynom – gondolta ilyen pillanatokban, csukott szemekkel –, hogy volt egy másik Magyarország.’ S élesen látta ezt a másik hazát, melyet szívével és tollával védett, mint egykor ősei karddal és buzogánnyal.” (MÁRAI Sándor, *Szindbád hazamegy*, Bp., 1992, 26.)

⁶⁹ Bár 1914–1918 közötti publicisztikája arról tanúskodik, hogy bár politikai éleslátása Adyét, Móriczét stb. meg sem közelíti, háborúellenességében mindvégig következetes. (SZABÓ Ede, *i. m.*, 149–150.) A következmények ismeretében visszapillantva ez a pacifizmus is felerősödik.

⁷⁰ *IH.*, 378–380.

⁷¹ „[...] A halálnak tehát szűzies illata van, mint egy új életnek, amely akkor kezdődik, amikor meghúzzák a toronyban a lélekarangot. [...]”

⁷² A lélekarangról, az *Apró tárgyak merénylete* című fejezetben, *Uo.*, 439–442.

Ez után olvashatunk mindarról, aminek a halál véget vet: így pl. „a hitelezők csámpás támadásainak”. A hitelezők áldozatainak általában festett képei mögé⁷³ Szindbád az „e halott” rámutatással már itt magát helyezi, s ezt a behelyettesítést még ugyanebben a bekezdésben (de mintegy az általánosítást sem érvénytelenítve: zárójelben) tematizálja.⁷⁴ Így a Krúdy prózájára olyannyira jellemző szerkesztésmód, dikció következtében mintegy önálló betétté váló szövegrész a Szindbádra vonatkoztatottság következtében az elbeszélés egészének szerves része lesz. Nem az lesz tehát fontos, hogy Krúdy valóban küzdelmet folytatott hitelezőivel: az életrajzi párhuzamok a szövegben szerkezeti, tehát funkcionális elemként tárgyi (életrajzi) referenciájukat elveszítik; ugyanakkor pontosan a poétikai funkció létrehozta metaforikus referencia révén utalnak a világra, pontosabban írják újra, értelmezik a valóságot.⁷⁵ Ugyanez a beszédmód jellemzi az ápolók beszélgetésében⁷⁶ kirajzolódó társadalmi-szociális hátteret; vagy a csak az utolsó előtti fejezetben lezáruló „házvétel” kérdését, mely a Madámon s Szindbád iránta érzett képzelt szerelmén keresztül kapcsolódik a hős gyógyulásához, a regényben létrejövő megértéstörténethez. Az identifikáció a *Purgatóriumban* nem korlátozódik az egyéni lét törvényeire, vonatkoztatási pontként ott áll a társadalom a maga történelmi meghatározottságában. Így Szindbád fikciója sem maradhat meg a maga teremtette nyelvi immanencia világában, metaforikus referenciája által értelmezi a történelmi valóság és a vele korrelatív meghatározottságban álló világban lét viszonyát.

Innen visszanézve válaszolhatjuk meg korábbi kérdésünket: vajon a történetmondó Szindbád kijelentését hitelteleníti-e a formális elbeszélő távolságtartásként is értelmezhető jelenléte? Azt mondhatjuk, hogy ha a szöveget pusztán retorikai alakzatként olvassuk, igen. A két narráció azonban a történet kétszeres újramondását jelöli. A formális elbeszélő szövegszerű megjelenése az első két alkalommal Szindbád elbeszélésmódját minősítette. Az idézett harmadik narrátori kiszólás azonban nem minősítő, azt jelenti be, hogy Szindbád története a végéhez közeleg. A történetmondó gesztusát ismétli: Szindbád a jelenlevő hallgatósághoz szól („uraim”), a narrátor az olvasóhoz: a beszédből szöveg lesz – ráirányítva a figyelmet Szindbád szavaira.

Szindbád szerint „az úgynevezett halni vágyók, letörtek, felfordultak, koldustestű, kolduslelkű emberek részére csak a papiroson szerepel az a bizonyos részvét, megértés, gyengédség, amit ők a külvilág részéről maguknak megkövetelnének.”⁷⁷ Másrészt

⁷³ „A halál véget vet a hitelezők csámpás támadásainak, azoknak a mérges lármáknak, amelyet a pénzbeszedők, ügyvédek, megbízottaik, ezek az inkasszállásra kiküldött emberek szoktak végezni, természetesen kíméletlenül, hogy eljárásukkal gusztust csináljanak az adósnak a fizetéshez.”

⁷⁴ „Én ugyan megfogadtam, hogy bambuszbotokkal megyek neki Grószmannak [...]”

⁷⁵ Vö. Paul RICOEUR, *A metaforikus folyamat* (című fejezet) = Uő., *Bibliai hermeneutika*, szerk. FABINY Tibor, Bp., 1995, 96–100.

⁷⁶ Pl. *Uo.*, 391–392.

⁷⁷ *Uo.*, 461.

azonban a „születésnaphoz” hasonlítja azt az októberi napot, melyen Pista bácsival a kertbe megy;⁷⁸ a szöveg helyét is kap kiemelt jelentőséget, mert a hős elbeszélésében először találunk utalást a külső időre.⁷⁹ A kérdéses helyet tehát a szövegben létrejövő (születő) szubjektum szempontjából kell olvasnunk. A leírásban a beteg Szindbádra ismerhetünk, akit a veres figyelmeztetett, hogy „nem ruházhatja át a szenvedéseit senkire”, s Szindbád most azt látja be, hogy a világra reflektáláshoz – mely a regény tanúsága szerint az emberhez méltó lét feltétele – a másiktól segítséget (mint a verestől vagy T. káplántól) kaphat, az azonban „részt” nem vehet benne, „az ilyesmi az embernek egyéni teendője”.

Ezt az értelmezést támasztja alá az is, hogy közvetlenül az idézett szövegrész után teszi fel magának a beteg Szindbád a kérdést: „Vajon kihez hasonlítottam [...]?” A magának adott válasz⁸⁰ azonban hangsúlyozottan a beteg Szindbád nézőpontjával azonos. Vagyis a regény sajátos értelemvilágával semmiképpen sem azonosítható teljes mértékben: Szindbád „nagyon érzékeny, az emberektől rettegő lelkiállapot[ban]”⁸¹ van, annak az útnak elején, melyet a történet elbeszélésével jár be. Az akkori lelkiállapotával járó szenzációk érvényességét (a gyógyuláson már innen) az elbeszélés a fejezet végén visszavonja, a regényben létrejövő önmegértés szempontjából érvényteleníti.⁸²

„Vörös szeme volt” a Szindbád mellé telepedő „vendégnek”. Arra, hogy a szemet mint ismétlődő motívumot jelentésképző alakzatként értékeljük, maga a szöveg hív fel: „Ezekben az időkben az emberek szemét figyeltem, mintha bennük keresném sorsomat.”⁸³ A regény belvilágában Lakics vörös szeme a káplán és a veres kék szemének lesz ellentéte. Azt a szemiózist, melybe a vörös szem a regényi valós gyógyulással szemben bekapcsol (hisz a házvétel is csak menekülés lett volna a betegnek a „szenvedés” vállalása elől), Szindbád az elutasítás gesztusával végképp lezárja: „Másnap komoly levélbeli ajánlatot, üzleti hangon írt levelet kaptam tőle egy óbudai ház megvételésére vonatkozólag. De már kezdtem magamhoz térni, és félredobtam a levelét.” S a „bolond víziók” külvilágra vetítésével a regény metaforikus síkján is le-

⁷⁸ *Uo.*, 462.

⁷⁹ Korábban Sári említi, hogy szép őszi idő van, illetve egyszer Szindbád számol be arról, hogy hallotta, már három hónapja beteg – ez azonban nem saját reflexiója.

⁸⁰ – Kihez? – Szólt meg bennem az ábrándtalan hang –, megmondom mindjárt, kihez. Egy leplezett svindlerhez, egy tetten ért hamiskártyáshoz, egy vén, talaját vesztett szélhámoshoz, aki a betegségével, de a halállal is huncutkodni akart, de az orvosok és a papok, a valódi szélhámosok (á la Lakics) okosabbak nála, és nem engedték, leplezték, visszakergették a mindennapi életbe, miután nem érdemes vele foglalkozni se mint beteggel, se mint haldoklóval. (*Uo.*, 464.)

⁸¹ *Uo.*, 462.

⁸² Nem érthetek tehát egyet Juhász Erzsébet fenti konklúziójával, aki az itt idézett részt teszi meg a regény „mondanivalójával” azonosítható végpontként.

⁸³ *Uo.*, 464.

számol: „Mikor a fordulónál visszanéztem, azt vettem észre, hogy Lakics vörös szemei mind apróbbak lesznek, sőt terebélyessége is kisebbedett.”⁸⁴

Mindezek alapján úgy látszik, hogy a kései Krúdy írói világát sem lehet egyértelműen sötét színekkel festeni. A társadalmi szférából való kiábrándulás képei mögött az emberi lét felértékeléséről olvashatunk a *Purgatórium* lapjain. A létre irányuló kérdés-re a regény létrejötte ad választ.

Hasonló következtetést vonhatunk le, ha a regény – utóélete mellett – keletkezés-történetét is a mű hatástörténeti folyamatának részeként feltételezzük. Dékány András visszaemlékezése szerint Krúdy öt nappal halála előtt kopogtatott utolsó regénye kéziratával a szerkesztőség ajtaján. „Ezt befejeztem, de hátra van még a nagy munkám! Tudod, mit akarok írni? [...] Mit szólnál hozzá, ha Shakespeare lelkisége olyan lett volna, mint az enyém? Ez nem badarság, nekem szent meggyőződés, hogy közel állok az angol író lelkéhez. Álmodozó volt, én is az vagyok. Úgy járt az emberek között, mintha nem lenne se gondja, se baja, én is úgy járok... Esténként beszélgetek vele, megkérdelem erről arról, és csodálatos dolgokra jövök rá. Lefekszem, odateszem magam mellé a munkáit, és olvasgatom azokat. Most a *Téli regét* olvasom, és hidd el, nagyon boldog vagyok. Az ő fénye, génusza beterít engem, és gyakran úgy érzem, hogy az ő világát élem. Jegyzeteim vannak, mert meg akarom írni Shakespeare igazi arcát, ahogy én látom. [...] Arról az emberről, akit én látok benne, aki vándor volt, küzdő ember, de mindenekfelett jó ember. Írnak róla mindenfélét, próbálnak belemagyarázni a családi életébe, de ezek nem igaz állítások. Már magában véve az, hogy minden karácsony előtt hosszú utat tett meg, hogy a családjával együtt lehessen, homlokegyenest ellenkező dolgokat bizonyít. Milyen szép lenne megírni és milyen érdekes, Shakespeare karácsonyait! Nem a drámaíró, a színpad varázslatos művészt, hanem *az embert, aki a karácsony hívó szavára hazamegy...* Ennyit, de ezt egy nagy könyvben! Az én beszélgetéseimet vele, karácsonyi beszélgetéseket...”⁸⁵

⁸⁴ *Uo.*, 467.

⁸⁵ DÉKÁNY András, *Krúdy Gyula posztumusz regénye = Krúdy világa*, szerk. TÓBIÁS Áron, Bp., 1964, 303–304. (Kiem. tőlem: F. G.)